

מי היה מנדל אלקינד?

נתן שחם: אדם אל עצמו; עם עובד; ספריה לעם; תשמ"ב.

אני מעיד על עצמי, כי כבר בעמודים הראשונים בספרו של שחם נפלה מחיצת הבדיוניות העומדת לפעמים בין הקורא למספר. נפלה לא רק מחיצת הבדיוניות — גם מחיצות לשון, ארגון הצורה ואפיוני אנשים ותקופות הותכו והפכו למציאות מרתקת, שהיא עבר והווה, ואפילו עתיד, בזמן אחד, שהוא זמנו של הקורא.

הנושא בספר הוא ערות חייו של גבורו, אביגדור ברקוב, חבר "גדוד העבודה", שחזר לברית-המועצות כקומוניסט והתיישב בחוות הפועלים היהודיים "ויה נובה". בשנות השבעים, חזר ברקוב לישראל עם העליה הרוסית החדשה ופגש חברים ובני משפחה. חייו הולכים ומשתחזרים ביומן שהוא כותב על מאורעות העבר.

יש בספר שתי זוויות ראייה: זו של החלוץ האידיאליסט, הקומוניסט ששב אל המהפכה הרוסית מתוך שכנוע פנימי ומוצא עצמו עד מהרה במשטר של דיכוי וטרור, וזו של הקומוניסט הוותיק החוזר אל ישראל של ימינו, לאחר ששכך בה הלהט הציוני-חלוצי. בזכרוננו עולות שתי דמויות ידועות שעברו ככרת דרך דומה בחייהן — ברגר-ברזילי וליאופולד טרפר (הנזכר ברומן בשמו) רב המרגלים ראש "התזמורת האדומה", שנלחמה בנאצים, שחזר מן הכפור.

המוטיב המרכזי ברומן, המלכד את כל עלילות החיים ואת רוב תחושות הגיבורים, הוא מוטיב העדות — אישית ומשפטית, היסטורית וחברתית, פסיכולוגית וספרותית. העדות על כל היבטיה היא ראייה-תקופה, שקוף ואטום כאחת. הרבה מושגים מבוטאים בכפל לשון: ידיו והתודות, חלוציות והיחלצות, עליה וירידה, קומוניזם וטוטליטריזם, גאולה וגולה, משפט ומשפט, גורל ומקרה. גם מוטיב העדות זוכה לשתי האורות, האחת כעדות יומנו של ברקוב, ושניה, כעדות במובנה של הווה הרופה של החיים בארץ-ישראל וברוסיה. הכורח להיות נאשם, חשוד, נרדף, עד, מועד, מלשין בכוח, שומר סוד, חתן — תפקידי חיים המוטלים על כל גיבורי הרומן, ובעיקר, תפקידיו של ברקוב, שיש לשננם וללמדם כדי להישאר בחיים. כל אלה, ככתבנית של ספורים בתוך ספורים, משוחקים ביומנו של ברקוב כעדותו של שריד ופליט.

שתי מובאות ייטיבו להבהיר את העניין: "כאשר שמרנו את סודות 'הקייבוץ' מפני חברינו שלא נקראו, לא חשבנו שאנחנו מסוככים אותם בכחש. האמנו שקיבלנו על עצמנו אחריות שהם עדיין אינם מסוגלים לה. החזקנו טובה לעצמנו. הכול הכניסו צוארם בעול אחד — אנחנו כשניים. בבוא היום נפתח לפנינו את המחסנים ונציל אותם מפורענות. כך חשתי גם כאשר הסתרתי מחברי את זיקתי למפלגה הקומוניסטית." (עמ' 151). המובאה השניה, מתחילת הרומן, אבל לקראת הסיום מבחינת רצף הזמן, כורכת יחד במשפטים ספורים את אקט כתיבת היומן כעדות, את הדריכות המורגלת לקראת כל שאלה לא צפויה, את הרתיעה מפני חקירה, ואת הביקורת על ישראל החומרנית של ההווה לעומת האידיאה הסובייטית שהסתאבה: "הוא הציץ במחברתי ובעיניו עמדה הבעת הזלוזל שרוחשים אנשי-מעשה לבטלנים. 'מה אתה כותב?' התבלבלתי. לא היתה לי תשובה מוכנה. מניה וביה ענית: 'יומן', 'ואני חשבת' — תיקונים לקורס הקצר', התבדח."

ההנאה מן הספר בעת הקריאה שלמה עד כדי כך, שאין חשים במהלכה במגבלות כלשהן התחומות את הרומן. רק בהרהור שני ושלישי מסתמנות אפשרויות, שהגשמתן היתה עשויה להביא ליצירת רומן טוב יותר מן הטוב שלפנינו. הרהורים אלה אינם על אסתטיקה, לשון או תיאור המציאות. התהיה היא על חלקה של הביוגרפיה כעלילה בהיסטוריה וברומן. הגיבור, אביגדור ברקוב, הוא חלוץ בעל להט, פנימי, איש מעשה ולא איש דברים הגם שהוא ניחן בכוח ביטוי ככתב, משכיל למחצה ואיש מקצוע בכוחה של הכשרה עצמית. כוח התבוננותו ויכולת ניתוחו גדולים. אך יש

בו שתי תכונות אופייניות, המציגות אותו כאור סימפטי אך מגבילות למעשה את עוצמתו הספרותית של הרומן: ברקוב בערוב ימיו איננו, כצפוי, הטיפוס הרווח של הקומוניסט המאוכזב, נוסף על אלה נשאר ברקוב, גם במישור האישי, אדם אופטימי הרואה בסוף ימיו את אפשרות שיבת אשתו אליו כוודאות, לאחר עשרות שנים של פיבוד והיותה ארובה ואשה לגברים אחרים. דמותו של ברקוב, כגיבור הסיפור וכלקח היסטורי בקונטקסט הספרותי של הרומן, מסתכמת במובאה: "כאשר אני מהרהר בדבר אני מגיע למסקנה כי אולי כלל לא היו לי חיים פרטיים. לכל מקום הלכתי מתוך התלהבות, (שלי או של אחרים, שראו זכות לעצמם לחרוץ את גורלי) לקיים איזה ציווי היסטורי. כך הלכתי לפלשתינה, כך חזרתי לרוסיה. אין ספק שנסיונותי במזרח היבשת שייכים להיסטוריה של זמננו יותר מאשר לתולדות חיי. אפילו החזרה לישראל היא הינשאות על איזה גל. מחוה של יאוש גמור, אשר ציונים מקצועיים מפרשים אותה בהתעוררות של תקווה."

יהודה אפרוס (אפרתי), חבר "משמר הוולגה" שעלה ארצה ואולי ירד, נעלם מן הכרוניקות ההיסטוריות בשנת 1922. יתכן שהוא נולד מחדש בין דפי הספרות. ברומן שתי דמויות הנושאות את שמותיו: אפרתי, האינטלקטואל, היושב בתל-יוסף, שם פוגש אותו ברקוב פגישה מחודשת עם חזרתו הסופית לישראל. השני הוא אפרוס (פרופטור אפרתי), דתי ומומחה סינולוג בגלגולו העכשווי, והוא עמיתו של ברקוב בבית האבות. אפרוס הוא מו"פ לשעבר, כמוהו כברקוב, ששב לרוסיה כאורתודוקס דיאלקטי ועבר בה את רוב מדורי הגיהינום. אפרתי ואפרוס, שתי אנטיטיות בקורות-חיים ובדיעותיהם, הם דמויות משניות ברומן והגאלריה של הגיבורים המשיגים מעניינת אותנו רק כבדיקה מרגמת של חומרי הגלם ברומן.

מקורות היסטוריים של אותה תקופה היו כספר פתוח לנתן שחם. בבואו לעצב את סיפורי, חשגם הוא כיוצר, ממש כמוני כקורא, שמנדל אלקינד הוא דמות יוצאת דופן. הוא חלוצה של המהפכה המתמדת, חסר המנוחה ונחת, קיצוני ביותר בהסקת מסקנות מן הדילמה הסוציאליסטית-ציונית שלאחר המהפכה הבולשביקית, עד כדי הליכה אל הקצה הקומוניסטי והאנטי-ציוני. כוחות הבניה וההרס הטמונים בו מעוררים מורא — הוא ראש וראשון כמנהיג וכמורה-דרך. בהקבלה ישירה עם אישיות אחרת ותוך משחק-מילים עגום, אפשר לומר, שמנדל אלקינד היה סנה בוער שאוכל במהפכה. האם לא נטבעו בו, מלכתחילה, כל קוי האופי ותהפוכות החיים של גבור ספרותי ממעלה גבוהה? גם שחם חש בכך, כאמור, ואלקינד הוא הגבור היחיד ברומן שהמציאות טופחת לו על פניו: "מנדל, שבעצם הימים ההם ביקש שיצרופהו למפלגה (ואף כתב מכתב לפ.ק.פ. בארץ וביקש שימליצו עליו) — כלום לא קיבל על עצמו תפקיד נכבד בשליחותה? כלום לא גינה בפומבי את ההתיישבות החלוצית? כלום לא הביא עמו לרוסיה קהל גדול ורב?) היה נושא נאומים פרוגרמטיים ומתווה דרך: הקומונה של 'ויה נובה' היא ההגשמה הנכונה של רעיון החלוץ."

מן הקומונה המתפרקת הלך אלקינד להיות עסקן מפלגתי כשכל עתידו הפוליטי לפניו. ולפתע בשנת 1936, בניד-עפעף של סטלין, היה כל עתידו מאחוריו. קטע הרומן, המתאר פגישה אחרונה (בדיונית) בין ברקוב לאלקינד (עמ' 85-91), אומר אלקינד, שהקומונה האוטונומית של היהודים היתה דבר שהקדים את זמנו. האפיון שבו מאפיין שחם את אלקינד בשעה אחרונה זו של פגישה בקרן רחוב, יפה וגם חשוב ננקודת מפנה דרמטית — בנפול ארזי הלבנון מה יהיה על אזובי הקיר? אלקינד נרצח, קרוב לוודאי, בטיהור הגדול שנערך באותה שנה בשורות המפלגה ודבר מותו לוטה בערפל.

במכלול האפשרויות המבניות, ובאותו מירקם של אמת היסטורית שבעלילה הבדיונית, היה עיצוב דמותו של מנדל אלקינד כגיבור ראשי ולא כגיבור משני עשוי להוסיף על ממדי הרומן. דמות מונומנטלית כזו, באילוציה הטראגיים, היתה בונה את מציאותה הבדיונית, על כל מורכבותה, כסמל היהודי הנווד לנצח בגולה ובארץ-ישראל.

גיאורא לשם

מול גרמניה על שיר-מסע סביב גופו של היטלר

מאת א. יעוז-קסט; הוצ' עקד — במת יחיד.

ר שמי מסע לאירופה בקיץ 1981 עשו דרכם ממחנה הריכוז לשעבר "ברגן-בלזן", שהוא עתה פארק זכרון מוקף צמחיה "אנטי-בוטנית", לשורות של שירה. שלושים ושש שנים חלפו, עד שהתיר לעצמו המשורר "לשוב ולתור". תחנות נוראות שבהן חלף בין השנים 1945-1944 שעה שהעולם רשם את הפרק האיום בספר ההיסטוריה. בשנת חיים/ בה ראיתי עצמי כבר מנכר די/ בשנת חיים/ בהראיתי עצמי עוד מקשר די/ ידעתי כי עלי לשוב על עיקבותי.

כפואמה "שיר-מסע סביב גופו של היטלר" הגיע המשורר לגיבוש איכויות הכתיבה שלו, תוך שהוא מעמיד את הרובד התמאטי של השיר סביב מימד חדש ככיכול כתיבתו — הניכור והקישור זהו שילוב העולמות המשמשים בעירוביה ניצולי שואה. אלה המנהלים בחייהם "דיאלוגים" פרטיים בין עולם העבר שלהם לעולם ההווה. את שזכינו לקרוא בקבצי השירה של המשורר: "נוף בעשן", "ירושת עניינים", "דר שורש", "ממשות כפולה", "מתוך הזהויות" ואחדות מיצירות הפרוזה שלו, משתלב יחדיו לשיא יצירתי חדש. ניכרים כאן כמה מסממני הפואמה הספרותית יסוד עלילתי מובהק, עמדה אובייקטיבית, כתיבה בטורים רחבים ובגושי כתיבה השונים באורכם ומיקצב חופשי שבמקרה זה מושפע מטון מהרהר של הדובר. הפואמה שזורה באמצעים ספרותיים מלאי מטעני משמעות כגון: דימויים, "כמי שמנסה להעלות מבין גבישי תת המודע של ילדותו את עצמו לאור ההכרה", מטאפורות מקוריות "ואקום העולם" "פרחים אוכלי אדם" "כתיבת ספרות ואקומיות", סמלים, "קוביית ציאניד כחולה", "צעף בגון ערפל", "כחל עייף של הישרדות הגוף", טון מהרהר שנוטע תחושת אמבולנטיות כלפי החוויה ותחושת ספק חלום ספק מציאות. הפואמה מיטיבה להעביר לקורא אווירה מאיימת, מבהילה, בהשתמשה בצורה מעניינת בפואטיקה של "מרחב הולך ומקיש על הקירות ועל התיקרה של חדרים, שמא אשמע קולות קרובי אהבה". כל אלה מהווים צייני סגנון של המשורר העושה בהם שימוש ספרותי מעושה ואורג בקורא תחושת אימה כאותה תחושה שעה שצעד באדמת "גרמניה האחרת", שאלות רבות מעלה המשורר הן בגלוי, והן תוך שהוא מותיר בנו הקוראים מצע למחשבה "אך שווא תשאל את הגברים ואת הנשים עבי הבשר וצלובי הקרס" / היש גרמניה אחרת? החלף דור הזוועה? העלם אותו שטן בעל מבנה גוף ענקים? או שמא טעון הוא כמעמקי האדמה? ההגלדי פצע העולם? אך, גם לאחר שנים רבות זוכה המשורר למצב של דהומניזציה. שואל ואין משיב/ שואל ומכה את עצמו.

על כמה גורמים חשובים יש לדעתי להצביע כתורמים לעצמתה של היצירה, והם שימוש בלשון אובייקטיבית, מטענים סובייקטיבים ננים, ולבסוף המעבר מגורלו הפרטי של הכותב לגורל קולקטיבי ואכן נדמה לי כי א.י. קסט בכתיבת פואמה זו נתן ביטוי לניצולי השואה החיים עימנו בממשות כפולה שלעיתים נצורה בתוך עברם בלבד.

שמואל רפאל

חתום על
עֵתוֹן 77

בדוכן העתון בשבוע הספר